

Dobrochna Ossowska-Salamonowicz

Gwarancje wolności osobistej i prawa obywatelskie w Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r.

Studia Prawnoustrojowe nr 25, 203-212

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Dobrochna Ossowska-Salamonowicz

Katedra Prawa Konstytucyjnego

Wydział Prawa i Administracji UWM

Gwarancje wolności osobistej i prawa obywatelskie w Konstytucji Królestwa Polskiego z 1815 r.

Analiza praw i wolności zawartych w Konstytucji Królestwa Polskiego przeprowadzona została w oparciu o ówczesnie obowiązujące akty normatywne (konstytucje, dekrety cesarsko-królewskie oraz postanowienia Księcia Namiestnika). W porównaniu do Konstytucji Księstwa Warszawskiego¹ była to ustawa liberalna, bo wprowadzała więcej praw obywatelskich. Ludność Królestwa Polskiego miała formalnie zagwarantowane więcej praw i wolności niż obywatele Cesarstwa Rosyjskiego. Zgodnie z art. 17 prawo to rozciągało swą opiekę na wszystkich obywateli bez różnicy stanu i powołania, co nie oznaczało jednak, że byli oni równi wobec prawa. Konstytucja Królestwa Polskiego pomijała zupełnie kwestie dotyczące chłopstwa, starozakonnych i Tatarów (mahometan²), równocześnie poszerzając katalog uprawnień szlachty³. Pra-

---

¹ Art. 4 Konstytucji Księstwa Warszawskiego formalnie znosił niewolę. Gwarantował też wszystkim obywatelom równość wobec prawa i opiekę ze strony państwa. Postanowień takich nie zawierała już Konstytucja Królestwa Polskiego z 27 listopada 1815 r. Zob. [online] <<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1807.html>> (dostęp: 1.04.2013).

² Joachim Lelewel uważa, że „Tatarzy mahometanie za rzeczpospolitej praw obywatelskich zażywali. Za księstwa z zasad konstytucji, prawo to, tak cywilne, jak polityczne w zupełności dochowali. Konstytucja królestwa zapomniała o nich, nawet obywatelstwo politycznie samym chrześcijanom przyznając, wyłączyła ich: wszakże uczucia narodowe nieprzeczyły im tego prawa, które swymi obywatelskimi cnotami z dawnych pokoleń pozyskali” – *Trzy konstytucje polskie 1791, 1807, 1815: porównał i różnice ich rozważył w Polsce Joachim Lelewel*, dla użytku tułaczów polskich we Francji przedrukował i ofiaruje Leonard Chodźko, Paryż 1832, s. 54.

³ Szlachta była uprzywilejowana np. w wyborach do Izby Poselskiej, a dla „właścicieli gruntowych” zastrzeżone były niektóre urzędy, np. prezesów sądów pierwszej instancji. Senatorem mógł być tylko ten, kto opłacał dwa tysiące złotych rocznego podatku, posłem zaś ten, kto opłacał najmniej sto złotych podatku. Wprowadzono więc cenzus majątkowy. Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z 15/27 listopada 1815 r., [w:] *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795 – 1918, Wybór źródeł*, opr. M. Kallas, M. Krzymkowski, Warszawa 2006, s. 98–110.

wa obywatelskie sformułowano zasadniczo w tytule II „Zaręczenia ogólne” oraz w tytule VII „Urządzenia ogólne”. Wśród tych praw wymienia się:

1) „szczególną opiekę rządu” nad religią rzymskokatolicką i greckounicką oraz wsparcie duchowieństwa wyznania ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego (art. 11–15);

2) wolność druku, mimo iż faktycznie ograniczoną poprzez przewidziane prawem środki ukrócenia jej nadużycia (art. 16);

3) gwarancje nietykalności osobistej – ujętej jednak odmiennie niż dotychczas (art. 18–24);

4) „świętość i nietykalność wszelkiej własności jakiegokolwiek nazwiska i rodzaju”, a ewentualne wywłaszczenie wyłącznie na cele użyteczności publicznej i za sprawiedliwym wynagrodzeniem (art. 26–27);

5) zniesienie kary konfiskaty (art. 159);

6) swobodę przenoszenia osób i mienia (art. 24);

7) uznanie języka polskiego za oficjalny język urzędowy we wszystkich czynnościach publicznych (art. 28);

8) obsadzanie urzędów publicznych Polakami (z wyjątkiem urzędu namiestnika, którym mógł być także książę krwi cesarsko-królewskiej).

Konstytucja Królestwa Polskiego, inaczej niż Konstytucja 3 maja 1791 r., nie wprowadzała religii panującej (stanu). Wyraźnie jednak zaręczyła ochronę wyznaniom chrześcijańskim⁴. Szczególna opieka rządu nad religią rzymskokatolicką miała swoje odzwierciedlenie m.in. w dekreście cesarsko-królewskim, z którego wynikało, że komisje wojewódzkie (przy udziale komisarza i przedstawiciela biskupa) dokonają spisu ówczesnego stanu majątku kościelnego (w dobrach, gruntach, dziesięcinach, czynszach i kapitałach). Ponadto komisarze mogli dołączyć do tego spisu swoje wnioski w kwestii potrzeby łączenia parafii i wynikających z tego korzyści⁵. W innym dekreście (wydanym w tym samym czasie, co dekret o spisie majątku kościelnego) król Aleksander I, chcąc skutecznie zapobiec upadkowi kościołów parafialnych, przy każdym z nich ustanawiał kollatora, plebana i trzech parafian (zatwierdzonych przez komisje wojewódzkie), których obowiązkiem było czuwanie nad kościołami, mieszkaniami plebańskimi i cmentarzami. W praktyce cały ciężar utrzymania parafii spoczywał na plebanie i parafianach⁶. Państwo

⁴ Wyznania chrześcijańskie to: katolicyzm, prawosławie, protestantyzm. Poza opieką państwa zatem znajdowali się żydzi (starozakonni) i mahometanie.

⁵ Dekret Cesarsko-Królewski z dnia 6/18 marca 1817 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VI, nr 25, s. 250–254.

⁶ Do ich obowiązków należało: dozorowanie kościoła, mieszkania plebańskiego i cmentarza, zarządzanie funduszem remontowym kościoła, przestrzeganie, aby dochód z pokładnego przeznaczony był na utrzymanie i konserwację cmentarza, dysponowanie samodzielnie lub za zgodą komisji wojewódzkich funduszami kościelnymi, coroczne przesyłanie rachunków komisjom wojewódzkim, a po ich analizie Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zaś tam gdzie nie ma żadnego funduszu na utrzymanie kościoła, dbanie, aby sami parafianie go utrzymywali, a gdyby były potrzebne znaczne naprawy czy budowa nowego kościoła – informowanie

„zaopiekowało” się również wszelkimi dobrami i funduszami zlikwidowanych przez siebie zgromadzeń i instytucji duchownych, tak że nie były już one źródłem uposażenia duchowieństwa, lecz przeszły pod zarząd administracji rządowej i mogły być inaczej rozdysponowane⁷. Ponadto fundusze duchowieństwa Księstwa Poznańskiego (które znalazły się na obszarze Królestwa Polskiego) przeszły pod bezpośredni zarząd Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁸.

W odniesieniu do wyznań ewangelickich, aby zapewnić stały i jednostajny porządek, Mikołaj I dekretem cesarsko-królewskim ustanowił jeden Generalny Konsystorz Ewangelicki na całe Królestwo Polskie podlegający Rządowej Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, który miał zajmować się tym wszystkim, co dotyczy dobra kościołów ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego i szkół wyznawców tych religii. Artykuł 14 Konstytucji stanowił, że w Senacie zasiadać będzie tytu biskupów obrzędu rzymskokatolickiego, ilu prawo oznaczy województw, a prócz tego biskup greckounicki. W praktyce w Senacie zasiadał jeden arcybiskup i siedmiu biskupów obrządku łacińskiego oraz jeden biskup obrządku greckounickiego⁹.

Wolność druku, zaręczona art. 16 Konstytucji Królestwa Polskiego, w praktyce doznała wielu ograniczeń. Lakoniczne stwierdzenie „prawo przypisze środki ukrócenia jej [wolności druku] nadużyć” zostało rozwinięte m.in. postanowieniem Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 22 maja 1819 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego została wyposażona w kompetencję do przedsięwzięcia wszelkich środków, jakie uzna za wskazane do ukrócenia nadużycia wolności druku, stosując się do dawnego prawodawstwa polskiego (w tym Księstwa Warszawskiego). Dalej Komisja Wyznań wraz z Komisją Spraw Wewnętrznych i Policji były uprawnione do dokonywania cenzury wszelkich gazet i pism periodycznych¹⁰, a od

---

o tym komisji wojewódzkiej. Pleban był odpowiedzialny za wszelkie naprawy swojego mieszkania. W przypadku większego remontu lub konieczności budowy nowego kościoła lub mieszkania plebana komisja wojewódzka – po zarządzeniu sporządzenia obrysu i kosztorysu – przesyłała taki wniosek Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do zatwierdzenia. Plebani w zależności od dochodu również procentowo dokładali się do kosztów budowy. Część kosztów ponosili także kollator i parafianie. Dochody z pokładnego były przeznaczone na utrzymanie cmentarza. Gdyby jednak wpływy z pokładnego okazały się niewystarczające, wówczas parafianie mieli partycypować w kosztach. Zob. Dekret Cesarsko-Królewski z dnia 6/18 marca 1817 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VI, nr 25, s. 242–249.

⁷ Postanowienie Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 26 czerwca 1819 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VI, nr 26, s. 355–357.

⁸ Postanowienie Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 22 stycznia 1820 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VI, nr 27, s. 447–449.

⁹ Statut Organiczny o Senacie z dnia 7/19 listopada 1816 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. II, nr 10, s. 269–290.

¹⁰ Postanowienia Księcia Namiestnika Królewskiego w Radzie Stanu z dnia 22 maja 1819 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VI, nr 26, s. 327–329.

16 lipca 1819 r.¹¹ także wszelkich innych dzieł i pism (nawet jeśli nie były periodyczne). W ten sposób komitety cenzury podlegały dwóm ministerstwom: Oświaty i Policji. Cenzorzy byli zatem podwójnie kontrolowani. Sytuacja taka zmuszała ich do szczególnej czujności i ostrożności przy wydawaniu decyzji o akceptacji do druku. Początkowo cenzorami byli profesorowie akademicy, później także inne osoby (nie posiadające takiego autorytetu i doświadczenia jak profesorowie), które z góry podejrzewano o sprzyjanie autorom¹². Polskie prawo karne z 1818 r. w art. 280 przewidywało, że „kto się poważy drukować niepublikowane prawa i postanowienia rządowe bez zezwolenia lub zalecenia właściwej zwierzchności, karę pieniężną od 40 do 500 zł zapłaci, a za trzecim powtórzeniem tego występku profesję drukarską utraci”¹³.

Nowelizacja prawa dotyczącego prasy z 1822 r. wyłączyła spod cenzury „Dzienniki Wojewódzkie” i ogłoszenia publiczne (które były pod nadzorem policji). Postanowieniem Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 7 maja 1822 r. wprowadzono instytucję Rady Stanu Dyrektora Generalnego wychowania publicznego, którym został członek Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Jan Kalasanty Szaniawski. Wraz z trzema podległymi mu referentami (dwoma z Rządowej Komisji Wyznań Religijnych i jednym z Rządowej Komisji Spraw Wewnętrznych i Policji) miał on dokonywać cenzury wszelkich pism wychodzących w Królestwie¹⁴. Jak pisze Jacek Sobczak, „organizacja cenzury nie została określona przez żadne wyraźne przepisy ani instrukcje. Nie miała nawet stałych wytycznych danych z góry. Postanowienie z 7 maja 1822 r. nakładało na Szaniawskiego powinność sporządzenia szczegółowej instrukcji, która miała obowiązywać do czasu wydania, zgodnie z art. 16 Konstytucji, prawa o środkach ukrócenia nadużyć wolności druku. Instrukcja taka nie została opracowana”¹⁵.

W Konstytucji Królestwa Polskiego król zaręczał, „iż nikogo więzić nie pozwoli bez przekonania prawem”. Artykuł 6 kodeksu karzącego odzwierciedlał zasadę *nullum crimen sine lege*. Stanowił, że „za zbrodnię, występki lub przewinienie policyjne taki tylko czyn uważany i ukarany być powinien, który w niniejszym prawie za zbrodnię, występki lub przewinienie policyjne

¹¹ Postanowienia Księcia Namiestnika Królewskiego w Radzie Stanu z dnia 16 lipca 1819 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VI, nr 26, s. 362–363.

¹² B. Mucha, *Dzieje cenzury w Rosji*, Łódź 1994, s. 59.

¹³ Prawo karne polskie – uchwała sejmowa z dnia 14/24 kwietnia 1818 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. V, nr 20, s. 152.

¹⁴ Radca Stanu Dyrektor Generalny i trzej referendarze mieli ponadto do swojej dyspozycji kancelistę oraz posługacza (art. 4). Ponadto Radca Stanu określał instrukcję, według której referendarze i władze w województwie miały służyć przy prawidłowym sprawowaniu obowiązku cenzury (art. 3). Zob. Postanowienia Księcia Namiestnika Królewskiego w Radzie Stanu z dnia 7 maja 1822 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VII, nr 32, s. 368–375.

¹⁵ J. Sobczak, *Prawo prasowe. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2000, s. 32.

jest uznany¹⁶. Odstępstwa od tej zasady stanowiły wyjątki przewidziane w art. 362 i 382 – pozwalające na stosowanie analogicznych kar do tych przewidzianych za działania wymierzone przeciwko bezpieczeństwu życia w ogólności i bezpieczeństwu osobistemu co do ciała w ogólności, które wcześniej nie zostały wymienione i określone prawem. Także przewinienia polityczne (nie ujęte wcześniej w księdze III) miały być stosownie do swej natury i według kar przewidzianych kodeksem skarcone (art. 588). W kodeksie występowała także zasada *nulla poena sine lege*, wyrażona w polskim prawie karnym. W odniesieniu do zbrodni art. 48 ograniczał samowolność sędziego w wymierzaniu kar. Nie mógł on bowiem orzec kary ani surowszej, ani łagodniejszej niż przewidziana prawem, zaś art. 60 ograniczał samowolność sędziego przy zastrzaniu kar. Z drugiej strony art. 49 stanowił, że można winowajcy zasądzić tylko taką karę, jaka jest przewidziana przepisami kodeksu i nie ma wpływu na rodzaj (oraz wymiar) kary ani ugoda z poszkodowanym, ani tym bardziej przebaczenie ze strony poszkodowanego. W stosunku do występków art. 225 również ograniczał samowolność sędziego. Rodzaj kary, co do zasady, nie mógł zostać zmieniony (lub zniesiony) żadnym układem, a sędzia nie mógł orzec dłuższej kary niż przewidziana przepisami. W pewnych jednak okolicznościach można było zmienić karę prawem postawioną¹⁷. Jak pisał Joachim Lelewel: „wolność osobista, bez względu na uroczysty przepis, gwałconą i znieważaną była i król na to pozwalał. W zastrzeżeniu wolności osobistej Konstytucja Królestwa dała uczuć niewolność samego Królestwa, gdy warowała osobno, że skazany na karę, ponosić ją będzie w Królestwie i że nikt nie będzie mógł być z kraju wywożony, wyjąwszy w przypadkach wywołania prawem oznaczonych, albowiem słuszna mogła być obawa, aby kto za karę, lub dowolnie, z kraju na Syberię wywiezionym nie został”¹⁸.

Ochronie prawnej podlegała własność prywatna. Wywłaszczenie było dopuszczalne, ale tylko na użytek publiczny postanowieniem króla lub namiestnika w Radzie Stanu (na wniosek właściwej rządowej komisji). Można było wywłaszczyć jedynie ze względu na zakładanie i regulację dróg, zakładanie i regulowanie ulic i placów w miastach, prostowanie i obwarowywanie rzek, założenie spławnych kanałów, koniecznych pod instytucje publiczne oraz na wystawienie twierdz i warowni. Potrzebę wywłaszczenia miał każdorazowo

¹⁶ J. Migdał, *Prawo Kodexu Karzącego dla Królestwa Polskiego z 1818 roku*, Gdańsk 2006, s. 28.

¹⁷ Zgodnie z art. 226 można było karę zamienić, jeśli (1) kara pieniężna w majątku skazanego spowodowałaby znaczny uszczerbek – wówczas każde 6 zł zamieniano na jeden dzień zamknięcia, (2) przez długość zamknięcia zarobek skazanego (a w tym sposób utrzymania jego i rodziny) na upadek byłby wystawiony – wówczas zamieniano karę zamknięcia na karę cielesną (1 różga = 1 dzień zamknięcia mężczyzny, 1 różga = 2 dni zamknięcia kobiety). Z tego prawa nie mogli skorzystać podpalacze i złodzieje. Ponadto jeśli majątek skazanego był wystarczający, możliwa była zamiana kary aresztu domu publicznego na karę pieniężną. Zob. Kodeks karzący Królestwa Polskiego, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. V, nr 20, s. 121–124.

¹⁸ J. Lelewel, *Trzy konstytucje...*, s. 45–46.

na posiedzeniu Rady Stanu wnioskować namiestnik. Kwotę rekompensaty za wywłaszczony grunt mieli określać biegli. W przypadku, gdy właściciel gruntu nie godził się z wyceną, mógł wnieść sprawę do sądu. Nie wstrzymywało to jednak zajęcia gruntu¹⁹. Postanowienie z roku 1816 szybko – bo już w 1820 r. – zostało rozwinięte obszerniej i mniej korzystnie dla właścicieli wywłaszczanych gruntów. Poszerzono katalog sytuacji uzasadniających wywłaszczenie (np. dodano możliwość wywłaszczenia z powodu założenia obozu wojskowego lub odbywania popisów wojskowych). Postanowienie o wywłaszczaniu miał wydawać król lub namiestnik po wysłuchaniu zdania Rady Stanu, a następnie winno być ono publikowane w „Dzienniku Województwa” (tego, gdzie leży własność) oraz w „Gazecie Warszawskiej”, tak aby mogli zgłosić się wierzyciele. Organem właściwym do stwierdzenia wywłaszczenia był sąd ziemski (właściwy miejscowo). Sąd ziemski wyznaczał sędziego zjazdowego i biegłych (do oszacowania wartości nieruchomości) lub inne osoby wskazane przez strony. W przypadku niesatysfakcjonującego go wyroku, właściciel wywłaszczanego gruntu nie mógł odwołać się do sądu wyższej instancji lub złożyć wniosku o ponowne rozpatrzenie sprawy przez ten sam sąd. Co więcej, wyroku tego, jeśli był naoczny, nie trzeba było doręczać. Mógł jedynie odwołać się od wyroku w kwestii wysokości odszkodowania. Nie powodowało to jednak wstrzymania wywłaszczenia. Postanowienie to obowiązywało do 1852 r.²⁰

Zakaz konfiskaty majątku przewidziany w art. 159 Konstytucji został powtórzony w art. 7 kodeksu karzącego z 1818 r., który stanowił, że kara dotyka tylko samą osobę przestępcy, natomiast prawomocne wyroki grzywny i obowiązku wynagrodzenia szkody przechodzą na sukcesorów jego majątku. Nie oznacza to jednak, że w pewnych konkretnych przypadkach kodeks nie dopuszczał możliwości przepadku niektórych przedmiotów. Osoby, które roznosiły lub wywoływały bez zezwolenia drukowane lub sztychowane materiały (pieśni, nowiny wojenne i inne) – czyli według kodeksu karnego pokątni drukarze i księgarze – mogli zostać ukarani nie tylko karą grzywny, lecz także zajęciem towaru, utratą pras drukarskich i innych rzeczy²¹. Z konfiskatą pras drukarskich (i innych rzeczy) wiązał się obowiązek sprzedaży zajętych rzeczy i przekazania dotychczasowemu właścicielowi kwoty uzyskanej ze sprzedaży. Często też „utrata handlu lub profesji” (czyli prawa do wykonywania zawodu) wiązała się z przypadkiem poszczególnych przedmiotów. Jubiler lub złotnik w sytuacji recydywy nabycia klejnotów od „osób

¹⁹ Postanowienie Namiestnika Królestwa w Radzie Stanu z dnia 24 sierpnia 1816 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. II, nr 8, s. 3–8.

²⁰ Postanowienie Namiestnika Królestwa w Radzie Stanu z dnia 12 października 1820 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VII, nr 29, s. 87–101.

²¹ Art. 487 w zw. z art. 506 polskiego kodeksu karnego z 14/26 kwietnia 1818 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. V, nr 20, s. 260, 266.

podejrzanych” tracił prawo do wykonywania zawodu (art. 416), podobnie jak lekarz, położna czy aptekarz za ujawnienie tajemnicy zawodowej (art. 441, 442). Kara konfiskaty mogła być też orzekana jako kara dodatkowa przy niektórych wykroczeniach, np. w stosunku do osób zajmujących się wróżeniem lub wykładaniem snów dla zarobku – zabierano sprzęty i książki wykorzystywane w tej profesji (art. 532 w zw. z art. 541). Kary konfiskaty mogły więc być obligatoryjne lub fakultatywne.

Konstytucja Królestwa Polskiego przewidywała swobodę przenoszenia osób i mienia. Przepis ten nie odnosił się jednak do wszystkich. Dekretem cesarsko-królewskim z dnia 25 kwietnia (7 maja) 1822 r. Aleksander I, uwzględnivszy pozytywne skutki dekretu z dnia 16 marca 1809 r., aby zapobiec nadmiernemu skupianiu się Żydów w Warszawie i innych miastach, postanowił od 1 stycznia 1823 r. wprowadzić nowe zasady osiedlania się starozakonnych w miastach. Odtąd w każdej izbie mieszkalnej mogła zamieszkiwać tylko jedna rodzina (mąż, żona, dzieci nieżonate, służący i wyjątkowo owdowiała matka lub ojciec, jeśli nie ma osobnego źródła utrzymania i potrzebuje pomocy swych dzieci). Wszystkie kontrakty najmu mieszkań musiały być spisane i uwzględniać wszystkich członków rodziny (według wieku i płci) oraz zostać corocznie złożone u burmistrza i umieszczone w odpowiedniej księdze. Dwa razy w roku urzędnicy urzędów municypalnych mogli dokonać rewizji mieszkań zamieszkałych przez Żydów. W przypadku naruszenia tego zakazu, można było dokonać egzekucji mieszkania i eksmitować mieszkańców. Ponadto w miastach wojewódzkich, powiatowych lub innych (wskazanych przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji) starozakonnym zabroniono stawiać drewniane domy. Mogli jedynie budować domy murowane z dachami krytymi dachówką, a w wyjątkowych sytuacjach ze słomy zmieszanej z gliną. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji została uprawniona do określania rewirów (ulicy lub kilku ulic, rzadko dzielnicy), w których mogli osiedlać się starozakonni²².

---

²² Bogdan Jagiełło w „Roczniku Żyrardowskim” pisze, że „początkowo wyznaczono w Królestwie Polskim 31 takich rewirów, ale później na samym Mazowszu było ich niemal tyle. Na lewym brzegu Wisły rewiry wyznaczono w Warce, Górze Kalwarii, Rawie, Jeżowie, Skierniewicach, Wiskitkach, Bolimowie, Łowiczu, Osmolinie, Gąbinie i Gostyninie. Aż 90 miast miało przywileje zakazujące wpuszczania Żydów, których jednak nie przestrzegano. Żydzi musieli też płacić podatek „koszerny” oraz tzw. biletowe za prawo wstępu do miasta. Wydano też oficjalny zakaz osiedlania się dalszych Żydów w Mszczonowie, Rawie, Skierniewicach, Wiskitkach, Łowiczu, Jeżowie i Gąbinie, ale bez zbytniego rezultatu. Od pierwszych lat Królestwa Polskiego dynamicznie wzrastał liczbowy i procentowy udział Żydów wśród mieszkańców 4 miast obwodu sochaczewskiego, a potem powiatu łowickiego (Bolimów, Łowicz, Sochaczew i Wiskitki). Grodzisk Mazowiecki ustanowił w 1820 r. rekord nie tylko dla powiatu warszawskiego. Mieszkało w nim 498 osób, w tym 444 (89,2%) Żydów”. Zob. B. Jagiełło, *Z dziejów osadnictwa żydowskiego na Mazowszu Zachodnim (do 1914 r.)*, „Rocznik Żyrardowski” 2011, t. IX, s. 534-535, [online] <http://wrsrl.pl/uploads/documents/Rocznik%20IX%20artyku%C5%82y/20_Jagie%C5%82o%C5%82o.pdf> (dostęp: 18.06.2013).

Ze swobody przemieszczania nie mogli skorzystać również chłopci. W odróżnieniu od Konstytucji Księstwa Warszawskiego (w art. 4²³) nowa ustawa zasadnicza nie znosiła poddaństwa, a tym bardziej nie wspominała o prawie chłopów do posiadania ziemi. Jak pisze Andrzej Ajnenkiel: „ustawodawstwo Królestwa, rozszerzając przez nadanie panom wsi uprawnień władzy policyjnej w stosunku do chłopów, faktycznie ograniczyło ich formalną równość wobec prawa, zarazem swobody osobiste. Było to posunięcie poważnie podważające normę art. 4 Konstytucji Księstwa znoszącą poddaństwo chłopów”²⁴.

W stosunku do obywateli państwa rosyjskiego postanowieniem Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego generała Zajączka zagwarantowano wszystkim trudniącym się przemysłem, handlem, furmanką, po okazaniu stosownych zaświadczeń lub paszportów, swobodne wpuszczenie (na terytorium Królestwa Polskiego), wolny przechód i pobyt²⁵.

Uznanie języka polskiego za obowiązujący w urzędach w Królestwie Polskim miało być gwarancją, że nie zostanie formalnie wprowadzony jako urzędowy język rosyjski. Stopniowo rusyfikowano jednak urzędy, wprowadzając przepisy dające pierwszeństwo tym z kandydatów na urzędników, którzy udowodnią znajomość języka rosyjskiego. Od 20 sierpnia 1837 r. (czyli pod rządami Statutu Organicznego z 1832 r., który zniósł Konstytucję Królestwa Polskiego z 1815 r.) obligatoryjnie wszyscy urzędnicy musieli znać rosyjski. Mikołaj I uważał, że administracja Królestwa Polskiego posługująca się językiem rosyjskim (podobnie jak to było w carskiej Rosji) będzie działała sprawniej, przy czym zapewnił wszystkie możliwe środki do pogłębienia znajomości języka. Od 1833 r. wprowadzono zupełnie nowy program nauk w szkołach, równocześnie zapewniając wymaganą liczbę nauczycieli i podręczników do nauki rosyjskiego²⁶.

Kwestie praw politycznych, lakonicznie wzmiankowane w Konstytucji Królestwa Polskiego, rozwinął i sprecyzował Statut Organiczny o Reprezentacji Narodowej z dnia 19 listopada (1 grudnia) 1815 r. W myśl Statutu wszelkie używanie praw politycznych (czyli zdolność bycia powoływanym na urzędy publiczne) uzależnione było od wpisania danej osoby do księgi obywatelskiej powiatu lub okręgu gminy oraz spełnienia kilku innych warunków. Artykuł 8 stanowił, że do ksiąg obywatelskich można wpisać tylko te osoby,

---

²³ Art. 4. Znosi się niewolę. Wszyscy obywatele są równi przed obliczem prawa; stan osób zostaje pod opieką trybunałów. W praktyce było to zniesienie poddaństwa chłopów i innych ograniczeń z tym związanych. Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego z dnia 22 lipca 1807 r., [online] <<http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1807.html>> (dostęp: 18.06.2013).

²⁴ A. Ajnenkiel, *Konstytucje polskie*, Warszawa 1991, s. 136.

²⁵ Postanowienie Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 28 listopada 1818 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VI, nr 25, s. 261–264.

²⁶ Postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 23 grudnia 1835/4 stycznia 1836, „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. XVII, nr 63, s. 408–411.

które miały już takie prawa w czasach Księstwa Warszawskiego, o ile złożyły przysięgę wierności panującemu królowi, w powiecie lub okręgu gminnym mieszkają od roku, mają skończone 21 lat oraz nie znajdują się w sytuacji powodującej utratę lub zawieszenie praw obywatelskich²⁷. Niekorzystanie z praw politycznych również skutkowało ich utratą. Zgodnie bowiem z art. 14 Statutu „używanie praw politycznych w pewnym powiecie lub okręgu gminnym zaprzeczone być może każdemu, któryby się bez słusznych powodów przez rok cały ciągle w tym powiecie lub okręgu gminnym się nie znajdował albo na trzech kolejnych sejmikach lub zgromadzeniach gminnych nie był przytomny”²⁸. Powodem usprawiedliwiającym niestawiennictwo było pełnienie obowiązków urzędnika publicznego lub posiadanie własności w innym powiecie lub okręgu gminnym²⁹. Postanowieniem Namiestnika Królestwa Polskiego z 2 grudnia 1821 r. wprowadzono zasadę, że wszyscy urzędnicy publiczni (czyli mianowani przez króla, jego namiestnika czy wybierani) muszą być zapisani w księgach obywatelskich prowadzonych przez Rady Wojewódzkie (art. 1). Urzędnicy mianowani po 21 października 1817 r. (art. 2) winni być uwzględnieni na listach sejmików i zgromadzeń gminnych, następnie na listach prowadzonych przez Rady Wojewódzkie, które muszą być potwierdzone przez Senat³⁰.

Konstytucja co prawda gwarantowała równość w korzystaniu z poszczególnych praw obywatelskich, ale nie głosiła przewidywanej w Zasadach Konstytucji Królestwa Polskiego równości wszystkich wobec prawa³¹. Niezależnie od tego, jak z perspektywy czasu oceniamy prawa i wolności przewidziane w Konstytucji Królestwa Polskiego, najsłabszym jej elementem była uznano-

---

²⁷ „Art. 11: Prawo obywatelskie utracą się. 1. Przez naturalizację w obcym kraju bez zezwolenia rządu. 2. Przez przyjęcie bez zezwolenia rządu krajowego: urzędów, tytułów, pensji lub ozdób od rządów zagranicznych. 3. Przez skazanie sądowe na kary cielesne lub hańbiące. Art. 12: Używanie praw politycznych utracą się za ofiarowanie datków w celu uzyskiwania kresek na Zgromadzeniach jako też przez przyjmowanie takowych datków. Art. 13: Używanie praw obywatelskich jest zawieszane. 1. Przez stan bankructwa lub Konkursu. 2. Przez zostawanie w służbie prywatnej. 3. Przez zostawanie pod udowodnionym zarzutem karnym lub kondemnata. 4. Przez zostawanie pod kuratelą lub interdykcją sądową. 5. Przez oddanie pod sąd za wykroczenia w Urzędzie”. Statut Organiczny o Reprezentacji Narodowej z dnia 19 listopada 1815 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. I, nr 5, s. 289–290.

²⁸ Ibidem, s. 290.

²⁹ Ibidem, s. 285–291.

³⁰ Obydwie zasady (określone w art. 1 i 2) musiały zostać wykonane do końca grudnia 1822 r. Niedopełnienie tych wymogów (wpisania urzędników do odpowiednich ksiąg) skutkowało niemożnością dalszego sprawowania urzędów publicznych. Nie można było też mianować nowych urzędników, jeśli nie udowodnili spełnienia tych warunków. Postanowienie Księcia Namiestnika Królestwa Polskiego z dnia 2 grudnia 1821 r., „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. VII, nr 31, s. 270–274.

³¹ Art. 4 Zasad Konstytucyjnych Królestwa Polskiego przewidywał, że „starodawne prawo kardynalne: *neminem captivabimus nisi iure victum* zasłaniać będzie równie wszystkich klas mieszkańców” – Zasady Konstytucji Królestwa Polskiego z 15/27 listopada 1815r., [w:] *Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795 – 1918...*, s. 93.

wość stosowania. Aleksander I zastrzegł sobie bowiem możliwość zmiany lub uchylecia ustawy. Formalnie jednak jej nie uchylił. Dopiero jego następca, car Mikołaj I, uchylił moc obowiązującą Konstytucji Królestwa Polskiego bez wydania stosownego aktu prawnego³². Aleksander I już niecałe dziesięć lat po nadaniu Konstytucji dokonał zmiany polegającej na wyłączeniu jawności obrad Sejmu poza momentami ich rozpoczęcia i zamknięcia. Podejmując taką decyzję, kierował się troską o spokój społeczny i pragnął zapewnić jak najwyższą jakość debaty parlamentarnej (wolnej od zawziętości i złości).

Na stosowanie postanowień Konstytucji Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r. wpływ miała w gruncie rzeczy paradoksalna sytuacja, że władca wielkiego mocarstwa, które nie posiadało własnej ustawy zasadniczej, miał w konstytucyjny sposób rządzić stworzonym przez siebie państwem.

Summary

Guarantees of personal freedom and civil rights in the Constitution of the Polish Kingdom of 1815

Key words: personal freedom, civil rights, constitution, freedom of the press.

The paper contains an analysis of the guarantee of personal freedom and civil rights contained in the Constitution of the Polish Kingdom, carried out on the basis of the normative acts (constitutions, Imperial and royal decrees and orders of Prince governor).

---

³² Zob: K.G., *Nadanie Ustawy Konstytucyjnej Królestwu Polskiemu. Rozmowa z prof. Marianem Kallasem*, [online] <www.muzhp.pl/kalendarium/1288/nadanie-ustawy-konstytucyjnej-królestwa-polskiego-wywiad-1815-11-27.html> (dostęp: 8.04.2013).